

(Czy) twórcza obecność osób niepełnosprawnych w przestrzeni publicznej?

ABSTRACT: Edyta Nieduziak, *(Or) a creative presence of people with disabilities in public space* [(Czy) twórcza obecność osób niepełnosprawnych w przestrzeni publicznej?]. Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej, nr 9, Poznań 2015. Pp. 45–68. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-3051-9. ISSN 2300-391X

The aim of the article is the analysis of the works of disabled people in two levels: the first is the description of the artistic products; the second involves the use of creative activity in rehabilitation. The characteristics of the work has been referenced in WHO's and IFC definitions of disability, M.I. Stein's definition of creativity and the concept of levels of creativity by E. Nęcki combining them with such features as: autosubject resulting from being a person with a disability and the specific perception of the world as a consequences of disability.

The creation process is used in a variety of forms of assistance for people with disabilities: social rehabilitation, occupational therapy, art therapy. However, each of them is conducive to the development of work at different levels. The highest level of creativity represent the modern Nikofors, whose works can be admired in the galleries.

KEY WORDS: creativity, disability, rehabilitation, occupational therapy, art. therapy

Celem artykułu jest próba dokonania analizy twórczości osób niepełnosprawnych w dwóch płaszczyznach. Pierwsza z nich poddyktowana jest chęcią naukowej charakterystyki artystycznych wytworów, których autorami są osoby z niepełnosprawnością. Druga płaszczyzna rozważań wiąże się z powszechnym już dziś wykorzy-

stanem aktywności twórczej w działaniach rehabilitacyjnych, zwłaszcza w rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych.

Próba zgłębienia problemu twórczości osób niepełnosprawnych narzuca konieczność przyjęcia określonych założeń, odwołania się do definicji podstawowych terminów, takich jak twórczość czy niepełnosprawność, które same w sobie nie są precyzyjne. Pojęcie twórczości zajmowało już starożytnych, choć początkowo bliższe było rozumieniu rzemiosła niż boskiemu natchnieniu, co z kolei utrwaliły poglądy romantyków¹. Spowodowały one również zawężenie rozumienia tego pojęcia do dziedzin artystycznych, nie dostrzegając pierwiastków kreacji w takich dziedzinach jak nauka, wynalazczość, polityka czy organizacja. Takie podejście to domena wieku XX², w którym samo zjawisko twórczości zainteresowało przedstawicieli nauk społecznych, zwłaszcza psychologii, ale zbiegło się równocześnie z nowymi poglądami w sztuce i odkryciem oraz uznaniem tzw. sztuki naiwnej³. Z jednej strony więc w psychologii Joy Paul Gilford publikuje znany artykuł *Creativity*⁴, przekonując czytelników o istnieniu dwóch rodzajów twórczości, tej elitarnej, o której wiedzą wszyscy oraz egalitarnej, która jest udziałem wszystkich. Z drugiej strony krytycy sztuki toczą dyskusje nad nowymi kryteriami oceny dzieł artystycznych, z coraz większą uwagą przyglądając się wytworom artystów ludowych, samouków, amatorów, uznając wartość odmiennego sposobu percepcji świata i jego odbicia, by nie powiedzieć projekcji w sztuce. Oczywiście od czasów Marcela Duchampa i słynnej fontanny, do roli której artysta wykorzystał pisuar, uznawane kryteria oceny prac artystów legły w gruzach. Ale pomimo tego, prowokacja artysty „otworzyła percepcję” – jeśli możemy strawestować tytuł jednego z esejów Aldousa

¹ W. Tatariewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, PWN, Warszawa 1988, s. 105–107; 288–299.

² Ibidem, s. 302–306.

³ Por. A. Kisielewski, *Prymitywizm w sztuce awangardy pierwszej połowy XX*, [w:] *Mitologie i obrazy pierwotności*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011; K. Piwocki, *Dziwny świat współczesnych prymitywów*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1980.

⁴ J.P. Guilford, *Creativity: Yesterday, Today and Tomorrow*, „The Journal of Creative Behavior” 1967, vol. 1, issue 1, s. 3–14.

Huxleya⁵ – i skierowała ją w stronę artystów zupełnie nieznanymi. Zatem wśród licznych podejść i definicji twórczości najstosowniej-
sza i najczęściej też wykorzystywana jest ta, która zakłada, że „twórczość to proces prowadzący do nowego wytworu, który jest akceptowany jako użyteczny lub do przyjęcia dla pewnej grupy w pewnym okresie”⁶. Mimo dyskusyjności zaproponowanego podejścia, jego szczególna przydatność w kontekście podjętych rozważań polega na tym, że podkreśla znaczenie społecznego odbioru efektu działań twórczych. Stanisław Popek wskazywał na znaczenie społecznych uwarunkowań twórczości, czynił to jednak, koncentrując się bardziej na procesie oraz czynnikach stymulujących lub hamujących rozwój jednostek twórczych⁷. Kiedy zaś mowa o twórczości osób z niepełnosprawnością, dotychczasowe założenia wymagają swoistej weryfikacji. Nie można bowiem ukrywać, że na twórczość tę patrzymy przez pryzmat powstałego w rękach osoby niepełnosprawnej dzieła, które musi mieć w sobie coś intrygującego, by zainteresować odbiorcę. Niestety często taką przyciągającą uwagę cechą jest sama niepełnosprawność autora pracy. Stawia to nas w obliczu dwóch zasadniczych pytań:

1. Czy odbierane dzieło byłoby w identyczny sposób percypowane bez wiedzy o niepełnosprawności autora?
2. Czy w odruchu litości nie jest tak, że pracom osób z niepełnosprawnością przypisujemy większą wartość tylko dlatego, że tworzą je niepełnosprawni?

Gdzie zatem mieści się owa sfera zarezerwowana dla specyficznego odbioru twórczości osób niepełnosprawnych? Słowem, jak brzmi tytuł książki: *Kreatywność osób z niepełnosprawnością intelektualną – czy umiemy myśleć inaczej?*⁸ Refleksja nad wzajemnym przenikaniem się tych dwóch zjawisk (twórczości i niepełnosprawności) prowokuje serię dodatkowych pytań w rodzaju: czy niepełno-

⁵ A. Huxley, *Drzwi percepcji*, Wydawnictwo Przedświt, Warszawa 1991.

⁶ M.I. Stein, *Creativity and culture*, „Journal of Psychology” 1953, nr 36, s. 311–322 cyt. za E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, GWP, Gdańsk 2001, s. 17.

⁷ S. Popek, *Człowiek jako jednostka twórcza*, UMCS, Lublin 2003, s. 153–177.

⁸ *Kreatywność osób z niepełnosprawnością intelektualną – czy umiemy myśleć inaczej?*, red. J. Głodkowska, A. Giryński, Wydawnictwo Akapit, Kraków 2009.

sprawność jest cechą dystynktywną dla jakiegokolwiek twórczości? Oraz czy warunkuje twórczość? Co wpływa na akceptowanie twórczości Innych? Walory artystyczne, twórcze czy świadomość, że autorami są osoby doświadczone przez los? To zaledwie niewielka część pytań, które leżą u podstaw badania twórczości osób z niepełnosprawnością. Odpowiedź na większość z nich wymaga współpracy interdyscyplinarnego zespołu złożonego z psychologów i pedagogów twórczości, pedagogów specjalnych, krytyków sztuki czy kulturoznawców – przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych: społecznych, humanistycznych, medycznych.

Wiemy jednak, że jest rzeczą niezaprzeczną odmienny odbiór dzieła, gdy towarzyszy odbiorcy wiedza na temat osobistych doświadczeń autora. Znajomość życiorysu ułatwia zrozumienie motywów twórczości oraz inspiracji. W odniesieniu do badań literackich mówimy wówczas o biografistyce, badając twórczość osób z niepełnosprawnością, pozostajemy w kręgu zainteresowań psychologii twórczości, zaś kładąc nacisk na samą niepełnosprawność, zbliżamy się do pedagogiki specjalnej oraz psychologii rehabilitacji.

Choć nie istnieje jedna, powszechnie obowiązująca definicja niepełnosprawności, przyjmuje się, że tę cechę współtworzą: dysfunkcjonalność organiczna, społeczna oraz psychologiczna, z których ta ostatnia dotyczy ograniczonych możliwości samostanowienia, decydowania o sobie oraz bycia podmiotem własnych działań⁹. Takie ujęcie jest spójne z zaproponowanym przez Światową Organizację Zdrowia, która choć koncentruje się przede wszystkim na aspekcie medycznym niepełnosprawności, to wyróżnia niesprawność (ang. *impairment*) odnoszącą się do utraty sprawności w funkcjonowaniu albo w budowie organizmu, niepełnosprawność (ang. *disability*) dotyczącą wynikającego z niesprawności ograniczenia w prowadzeniu aktywnego życia oraz ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (ang. *handicap*)¹⁰. Powyższe kontrowersje próbuje roz-

⁹ S. Kowalik, *Psychologiczne podstawy niepełnosprawności i rehabilitacji*, [w:] *Psychologia*, t. 3, red. J. Strelau, GWP, Gdańsk 2002, s. 798–800.

¹⁰ M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiki specjalnej*, PWN, Warszawa 2014, s. 213. Stosownie do tego podziału S. Kowalik wyróżnia: dysfunkcję organizmu, niepełno-

wiać *Międzynarodowa klasyfikacja funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia* (IFC). Według niej niepełnosprawność jest pojęciem szerokim, na którego rozumienie składają się „wszelkie upośledzenia funkcjonowania, limitowanie aktywności i ograniczenia”¹¹ jednakże, biorąc pod uwagę czynniki środowiskowe, IFC daje możliwość tworzenia profili funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia, stosowanie dla wybranej dziedziny¹². IFC próbuje łączyć dwa skrajne modele (medyczny i społeczny), tworząc podejście „biopsychosocjalne”, wg którego

niepełnosprawność można scharakteryzować jako skutek lub wynik złożonych wzajemnych związków pomiędzy stanem zdrowia jednostki i czynnikami osobowymi, a czynnikami zewnętrznymi, czyli warunkami w jakich jednostka żyje. Ze względu na ten związek, różne środowiska mogą wywierać bardzo różny wpływ na tę samą osobę w określonym stanie zdrowia”¹³.

Co więcej, niepełnosprawność ma charakter procesu interaktywnego i ewolucyjnego co sprawia, że nie należy jej traktować jako cechy stałej i niezmiennej¹⁴. Niepełnosprawność jest więc

szerokim pojęciem obejmującym upośledzenie, ograniczenie aktywności i restrykcje uczestniczenia. Określa ono negatywne aspekty interakcji pomiędzy jednostką (z określonym stanem chorobowym) a czynnikami wpływającymi z kontekstu, w którym znajduje się jednostka (czynniki środowiskowe i osobowe)¹⁵.

sprawność psychiczną, niepełnosprawność społeczną. S. Kowalik, *Psychologiczne...*, op. cit., 798–817.

¹¹ *Międzynarodowa klasyfikacja funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia* (IFC), Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), Genewa 2001, przekład w języku polskim, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia, Warszawa 2009, s. 3.

¹² Chodzi o „dziedziny zdrowia” i „dziedziny związane ze zdrowiem”

¹³ *Ibidem*, s. 17.

¹⁴ *Ibidem*, s. 18.

¹⁵ *Ibidem*, s. 212. Tym samym ang. termin *disability*, traktowany jest jako termin szeroki, a nie jako część składowa pojęcia niepełnosprawności (s. 242); ponadto IFC nie wskazuje jako preferowanego któregośkolwiek z powszechnie używanych terminów „osoba niepełnosprawna” bądź „osoba z niepełnosprawnością” (s. 242).

Zatem o niepełnosprawności decyduje rodzaj interakcji pomiędzy cechami stanu zdrowia a czynnikami kontekstowymi, co może się szczególnie ujawnić właśnie w kontekście twórczości.

Czy zatem wpatrując się w obrazy Fridy Kahlo albo czytając wiersze Haliny Poświatowskiej, mamy do czynienia z twórczością osób niepełnosprawnych? W świetle przytoczonych wyżej definicji niewątpliwie tak. Ich twórczość posiadała cechy nowości, była wysoko oceniana przez krytyków, wpisała się w kulturowe dziedzictwo ich ojczyzn, a nawet świata. Z kolei osobiste doświadczenia, konieczności zmagania się z ograniczeniami ciała wynikającymi z choroby, stały się przewodnimi motywami ich twórczości. Rzec można, że niepełnosprawność stała się elementem definiowania ich tożsamości, czego odbicie odnajdujemy w tworzonych dziełach. Stanisław Baj podpowiada, że kontekst dzieła, zwłaszcza biograficzny, może pomóc w jego odbiorze, zwłaszcza jeśli chodzi o artystów niepełnosprawnych: „Są to niezwykle księgi życia, bogate w doświadczenia, bogate w tragizm losu. Ów kontekst biograficzny artystów niepełnosprawnych powoduje, że tej sztuce po prostu się wierzy. Stąd jej siła”¹⁶. Podane przykłady nie wydają się jednak reprezentatywne dla pojęcia twórczości osób niepełnosprawnych, funkcjonującego w potocznym odbiorze, a to przede wszystkim ze względu na swoją elitarność. Pióro H. Poświatowskiej czy pędzel F. Kahlo zaistniałyby prawdopodobnie i w innych okolicznościach, aczkolwiek niepełnosprawność nadała im szczególny charakter. Podane przykłady ilustrują tzw. twórczość wyjątkową albo wybitną, która jest przecież udziałem niewielkiej części populacji. W tym populacji osób z niepełnosprawnościami. Jednakże przytoczone określenia kierują uwagę w stronę koncepcji poziomów twórczości¹⁷, które mogą być pomocne w charakterystyce twórczości osób niepełnosprawnych. Zatem odwołując się do propozycji Edwarda

¹⁶ S. Baj, *Sztuka artystów niepełnosprawnych – źródło prawdy i tajemnica talentu*, [w:] *Arteterapia drogą wyjścia z izolacji osób niepełnosprawnych*, red. B. Sochal, Fundacja Wspólna Droga – United Way Polska, Warszawa 2008, s. 12.

¹⁷ Por. K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, GWP, Gdańsk 2007, s. 73–76.

Nęcki, twórczość wybitna jest najwyższym z poziomów twórczości. Charakteryzują ją bowiem dzieła znacząco zmieniające dziedzinę życia i samej twórczości. Jest ona poza tym wynikiem wytężonej pracy i poszukiwań, tak jak w twórczości dojrzałej oraz szczęścia i przypadku, dzięki którym efekty twórczości znajdują społeczne uznanie¹⁸. Chodzi tu jednak o uznanie wynikające z wprowadzenia zmian fundamentalnych. Dlatego zdaniem E. Nęcki twórczość wybitna jest szczególnym rodzajem twórczości dojrzałej. Obrazuje ją dorobek przywołanych wyżej artystek posiadający wysokie uznanie i ocenę społeczną. Ta ostatnia jest zatem bardzo ważnym czynnikiem psychologicznym charakteryzującym wymienione poziomy.

Co jednak z twórcami nie osiągniętymi twórczości dojrzałej? E. Nęcka wyróżnia jeszcze poziomy twórczości płynnej (najniższy) oraz skrytalizowanej. Zwłaszcza ten pierwszy cechuje efekty działań wielu twórców także niepełnosprawnych bowiem opiera się na podstawowych procesach psychicznych i przejawia przede wszystkim w wytwarzaniu nowych pomysłów. „Jest niczym więcej, jak tylko zadatkami, możliwością, potencją [...] sama w sobie niczego jednak nie przesądza ani nie gwarantuje”¹⁹ – pisze autor. Odwołując się do innej typologii poziomów twórczości, autorstwa Irvinga A. Tylora, można ją przyrównać do twórczości ekspresyjnej (ang. *expressive spontaneity*), która nie wymaga oryginalności ani wysokiej jakości²⁰. Jednakże ważną częścią poziomów twórczości stanowią emocje takie jak ciekawość oraz motywacja często o charakterze zabawowym²¹. Efekty tego rodzaju twórczości można podziwiać w pracowniach warsztatów terapii zajęciowej albo podczas przeglądów twórczości osób niepełnosprawnych organizowanych przez różnorodne instytucje. Z zastrzeżeniem jednak, że prezentowane efekty aktywności osób niepełnosprawnych spełniają kryteria dzieł

¹⁸ E. Nęcka, op. cit., s. 218.

¹⁹ Ibidem, s. 216.

²⁰ I.A. Tylor, *An emerging view of creative action*, [w:] *Perspectives in Creativity*, red. Idem, J.W. Getzels, Aldine, Chicago 1975.

²¹ E. Nęcka, op. cit., s. 216.

twórczych. Nie każda przecież praca np. o charakterze rękodzielniczym, ma charakter twórczy. Jednakowoż niepełnosprawni twórcy biorą udział w konkursach czy festiwalach skupiających osoby świadome procesu tworzenia, posiadające większe umiejętności wykorzystania środków i technik potrzebnych do stworzenia dzieła, a także bardziej niezależne. Przykładem niech będą: organizowany od 2005 r. przez Fundację Mimo Wszystko Festiwal „Zaczarowanej Piosenki” im. Marka Grechuty²², zainicjowany w 2006 r. przez Fundację Wspólna Droga United Way konkurs „Świat Nikiforów”²³ oraz nowy, powołany w 2015 r. konkurs „Sztuka bez etykiet”²⁴, wystawy w Muzeum Etnograficznym w Krakowie organizowane przez Stowarzyszenie „Psychiatria i sztuka” towarzyszące od 2008 r. cyklicznej konferencji o tym samym tytule²⁵, jak też inne wystawy organizowane przez to Stowarzyszenie²⁶, inicjatywy – publikacje²⁷ oraz wystawy twórczości pacjentów szpitala tworkowskiego rozpowszechniane dzięki Stowarzyszeniu „Amici di Tworki”²⁸, jak również działania niegdyś zapoczątkowane przez A. Wojciechowskiego w toruńskiej Pracowni Rozwijania Twórczości Osób Niepełnosprawnych²⁹. Kryteria publicznej prezentacji są tu ustalone

²² <http://www.zaczarowana.pl/> [24.08.2015].

²³ <http://www.unitedway.pl/konkurs-plastyczny-swiat-nikiforow-zapraszamy/> [24.08.2015]; por. *Artyści niepełnosprawni w życiu społecznym i zawodowym*, red. B. Sochal, Fundacja Wspólna Droga – United Way Polska, Warszawa 2009; *Arteterapia drogą wyjścia z izolacji osób niepełnosprawnych*, red. B. Sochal, Fundacja Wspólna Droga – United Way Polska, Warszawa 2008.

²⁴ <http://www.unitedway.pl/konkurs-sztuka-bez-etykiet/> [24.08.2015].

²⁵ *W kierunku autentyczności. Twórcza ekspresja i artyści z kręgu art brut*, Wydawnictwo UP, Kraków 2011; *Światy równoległe. Sztuka narzędziem terapii i komunikacji*, red. G. Borowik, A. Kowal, Wydawnictwo UP, Stowarzyszenie Psychiatria i sztuka, Kraków 2013.

²⁶ <http://psychiatriaisztuka.pl/> [24.08.2015].

²⁷ *Tworkowska kolekcja*, red. M. Pałuba, Towarzystwo Przyjaciół Tworek „Amici di Tworki”, Warszawa 2008; *Po lewej stronie lustra*, red. M. Pałuba, Towarzystwo Przyjaciół Tworek „Amici di Tworki”, Warszawa 2015.

²⁸ <http://domuciech.com.pl/TWORKI/publikacje/> [24.08.2015].

²⁹ Por. *Obecność* katalog wystawy, UMK, MSZ, Gmina Miasta Toruń, Toruń 2015.

przez profesjonalne jury konkursowe albo kuratora wystawy. Te właśnie kryteria wyznaczają dość ważną granicę w twórczości osób niepełnosprawnych pokazując, że i ona ma swoją różnorodną jakość. Wracając więc do przywołanej wcześniej koncepcji poziomów twórczości E. Nęcki, grupa artystów, którzy w oczach specjalistów znajdują uznanie prezentuje poziom twórczości skryzalizowanej, którą autor określa jako „wykorzystanie potencjalnych zdolności ideacyjnych w dążeniu do obranego celu lub w procesie rozwiązywania problemu”³⁰. Tego rodzaju twórczość wymaga wiedzy, doświadczenia oraz umiejętności; daje wytwory nowe oraz wartościowe. Na tym poziomie twórczości ocena społeczna jest dość istotna choć nie decydująca³¹.

Jeżeli jednak społeczny odbiór twórczości, jej ocenę i krytykę odniesiemy do środowiska osób niepełnosprawnych, a konkretniej – niepełnosprawnych twórców, okaże się, że jej znaczenie niepomniernie wzrośnie.

Stosunek grup społecznych do twórców stwarza określone warunki do tworzenia, ujawniania i upowszechniania dzieł twórczych. Zapewnia twórcy warunki materialne i psychiczne bądź stwarza mu bariery, które prowadzą do rezygnacji, wygasania potencji twórczej lub do walki i wykorzystywania tych przeszkód jako energii i tworzywa³²

– pisał S. Popek, dodając jednocześnie, że te uwarunkowania zewnętrzne pozostają w związku z uwarunkowaniami wewnętrznymi procesu twórczego³³. Wśród wielu społecznych stymulatorów twórczości warto zwrócić uwagę na te, które są związane z jej odbiorem, a więc m.in. otwartość społeczną, tolerancję czy współdziałanie³⁴. E. Nęcka podkreśla szczególną rolę w tym względzie tzw. pośredników czyli osób, które same nie tworząc, pośredniczą między au-

³⁰ E. Nęcka, op. cit., s. 217.

³¹ Ibidem, s. 220.

³² S. Popek, op. cit., s. 160.

³³ Ibidem, s. 166.

³⁴ J. Sołowiej, *Psychologia twórczości*, UG, Gdańsk 1997, s. 67.

torem dzieła a jego właściwym odbiorcą. Są nimi zazwyczaj recenzenci, wydawcy, członkowie komisji konkursowych, dyrektorzy placówek kultury czy mecenasi sztuki³⁵. To oni współdecydują o obecności twórczości osób niepełnosprawnych w przestrzeni publicznej, jak również mają wpływ na to w, jakim kontekście jest ona prezentowana: w kontekście niepełnosprawności czy też poza nim – jeśli istnieje taka możliwość tzn. jeśli niepełnosprawność nie ujawnia się wprost w kreowanym dziele. Oni współdecydują o społecznym spostrzeganiu tej twórczości i mogą przyczynić się do łamania barier w jej odbiorze takich np. jak stereotypowe postrzeganie niepełnosprawności, dezaprobata albo dystans, przesady i uprzedzenia, konserwatyzm poglądów, nietolerancja, negatywne postawy czy nawet odrzucenie. Są to czynniki, które zdaniem S. Popka w ogóle hamują rozwój i funkcjonowanie osobowości twórczej³⁶. Ujawnianie albo ukrywanie niepełnosprawności twórcy wiąże się z oceną społeczną, która w odniesieniu do twórczości niepełnosprawnych odgrywa znacznie większą rolę na wszystkich jej poziomach niż w odniesieniu do twórczości w ogóle. Janusz Kirenko, sam będąc niepełnosprawnym twórcą, podkreśla niebywale znaczenie społecznego odbioru prac osób niepełnosprawnych dla rozwoju osobowości twórców. Często przez pryzmat oceny swoich dzieł kształtują własną samoocenę, a co za tym idzie, postawy wobec własnej niepełnosprawności³⁷. „Prezentowanie dokonań tworzy nową płaszczyznę pozytywnej integracji ze społeczeństwem, porozumienia i przezwyciężenia poczucia odmienności, a niekiedy także samotności”³⁸. Ponadto pomagają przełamywać społeczne stereotypy, a w konsekwencji także włączać osoby niepełnosprawne do życia społecznego w celu normalizacji i podwyższania jakości ich życia³⁹.

³⁵ E. Nęcka, op. cit., s. 164.

³⁶ S. Popek, op. cit., s. 176.

³⁷ J. Kirenko, *Oblicza niepełnosprawności*, Wydawnictwo Akademickie WSS-P, Lublin 2006, s. 133.

³⁸ Ibidem, s. 134.

³⁹ Por. *Wstęp*, [w:] *Kreatywność osób...*, op. cit., s. 6.

Należy jednak zwrócić uwagę na to, że używając terminu „twórczość osób niepełnosprawnych”, mamy na myśli twórczość, która jednak jest w pewien sposób zdeterminowana albo określona tą niepełnosprawnością bądź to poprzez nawracającą autotematykę dotyczącą własnych doświadczeń niepełnosprawności albo poprzez specyficzną percepcję świata wynikającą z niepełnosprawności co jest szczególnie widoczne w pracach osób z niepełnosprawnością intelektualną albo chorobą psychiczną⁴⁰. J. Kirenko zwraca również uwagę na dobór warsztatu pracy stosownie do możliwości i percepcji niepełnosprawnego twórcy⁴¹. Autotematyczność niepełnosprawności zazwyczaj znajduje swój wyraz w twórczości dojrzałej, a nawet wybitnej, odzwierciedlającej przecież także specyficzną percepcję świata niejako „złamaną” tą niepełnosprawnością. Natomiast na poziomie twórczości skryształizowanej, a tym bardziej twórczości płynnej, auto-refleksyjność podyktowana niepełnosprawnością nie jest już tak często obecna, ustępując miejsca innym tematom niezwiązanym z niepełnosprawnością. Ten typ twórczości wydaje się jednak bardziej zdeterminowany wyborem samej techniki tworzenia uwzględniającej możliwości osoby ograniczone niepełnosprawnością.

Mówiąc o niepełnosprawnych twórcach, mamy na myśli zazwyczaj artystów nieprofesjonalnych, reprezentantów twórczości egalitarnej albo samorodne talenty dostrzeżone i docenione przez krytyków. Mimo swojego amatorstwa, ich wytwory mogą posiadać walory nowości i być uznawane za ważne przez grupę społeczną.

W tej sztuce – pisze S. Baj – uwidacznia się autentyczność, niepowtarzalność, osobowość i siła wyrazu. To ją wyróżnia. Chciałoby się powiedzieć – jest w niej bezpośredni blask talentu, dotyk Boga bez pośredników, dar tworzenia poza kanonami i bez kompromisów. Tu na kompromisy nie ma miejsca. Najczęściej bowiem stoi za tym całe życie, całe obolałe życie, bez reflektorów, bez sceny, bez kamer, w ciszy, w izolacji, w samotności, w trudach realizacji⁴².

⁴⁰ Por. M. Tyszkiewicz, *Psychopatologia ekspresji: twórczość artystyczna chorych psychicznie*, PWN, Warszawa 1987.

⁴¹ J. Kirenko, op. cit., s. 135.

⁴² S. Baj, op. cit., s. 11.

Co więcej, osoby niepełnosprawne początkowo traktują działalność artystyczną jako realizację własnych dążeń i aspiracji lub formę zagospodarowania wolnego czasu. Niekiedy jednak ich aktywność przeradza się w prawdziwą pasję, czasem realizowaną kosztem innych dziedzin życia⁴³.

Często jednak uznanie społeczne wynika nie z powodu wartości artystycznej dzieł, ale jest traktowana jako pozytywny przejaw rehabilitacji bądź innych podobnych oddziaływań o charakterze terapeutycznym. Aktywność twórcza, zwłaszcza w zakresie sztuki, pełni ważne funkcje psychologiczne wobec osób niepełnosprawnych, pomagając im osiągnąć równowagę, wyrażać stany emocjonalne, kompensować deficyty społeczne i poznawcze związane z różnorodnymi potrzebami⁴⁴. Te dobroczynne właściwości wykorzystywane są często jako część procesów terapeutycznych skierowanych do osób niepełnosprawnych, a mianowicie w rehabilitacji społecznej, terapii zajęciowej czy arteterapii. Choć te trzy formy pomocy osobom niepełnosprawnym pełnią różne funkcje i zasadniczo różnią się nie tylko rozumieniem pojęć, lecz także działaniami praktycznymi podejmowanymi w ich ramach, często, kiedy mowa o twórczości osób z niepełnosprawnością, wszelkie jej przejawy zaliczane są dość swobodnie do arteterapii i terapii zajęciowej, nieco rzadziej do przejawów rehabilitacji społecznej. Tymczasem, choć te rodzaje pomocy wykorzystują procesy twórcze, w tym artystyczne, warto jednak dostrzec istotne różnice w celach tych działań, funkcjach społecznych, zwłaszcza w społecznym odbiorze efektów działań oraz związku podejmowanych działań twórczych z poziomami twórczości osób niepełnosprawnych.

Zatem rehabilitacja społeczna⁴⁵, będąc najbardziej pojemną z przywołanych form pomocy, wykorzystuje twórczość osób niepełnosprawnych jako pomoc w ich adaptacji oraz integracji. Słowem, włącza osoby niepełnosprawne w sferę życia publicznego.

⁴³ J. Kirenko, op. cit., s. 136.

⁴⁴ Ibidem, s. 132.

⁴⁵ M. Kupisiewicz, op. cit., s. 304.

Przy czym należy dodać, że na proces rehabilitacji społecznej składają się również działania zmierzające do aktywizacji społeczeństwa w pomoc osobom niepełnosprawnym. To właśnie działania w ramach tego procesu sprowadzają się najczęściej do prezentowania efektów aktywności rękodzielniczej i plastycznej osób niepełnosprawnych, osiągającej co najwyżej poziom twórczości płynnej. Efekty pracy placówek rehabilitacyjnych prezentowane na rozlicznych kiermaszach, nazywane często twórczością osób niepełnosprawnych, choć spełniają przypisane im szczytne funkcje społeczne, osiągają także założone cele pomagając niepełnosprawnym przystosować się do środowiska, nie zawsze jednak są rzeczywiście twórczością. Stosowniejsze wydają się określenia w rodzaju: ekspresja osób niepełnosprawnych, rękodzieło, prezentacja prac plastycznych albo po prostu występ, aniżeli nazywanie jej twórczością. A jednak przyznać trzeba, że właśnie takie prezentacje, przy założeniu, że oglądamy te wykonane rękoma niepełnosprawnych, a nie ich instruktorów bądź terapeutów, wzbudzają najżywszą reakcję społeczną. I nawet jeśli oglądane efekty nie spełniają warunków twórczego dzieła, tzn. nie są nowe i wartościowe, to ich ocena społeczna odgrywa istotną rolę w stymulacji nie tyle samej twórczości, co innych procesów społecznych dotyczących niepełnosprawnych, a więc przede wszystkim integracji, aktywizacji oraz adaptacji. Jest ważne, by społeczna ocena oglądanych prac była jednak adekwatna do ich wartości. Z jednej strony bowiem mamy świadomość, że służy ona samoocenie niepełnosprawnego twórcy, z drugiej strony jednak podsycana bezpodstawnymi pochwałami nadmierna ambicja niektórych twórców o przeciętnych uzdolnieniach może ich narazić na rozczarowanie i frustrację. Ich źródłem może też być subiektywna ocena prac jako wytworów działalności osób niepełnosprawnych bez uwzględnienia wartości artystycznej powstałego dzieła⁴⁶. Rzec można, że na tym poziomie twórczości i w ramach szeroko pojętej rehabilitacji społecznej istotniejsze jest skupienie się

⁴⁶ J. Kirenko, op. cit., s. 136.

nie tyle na twórczości, co raczej na oddziaływaniach, dzięki którym osoby niepełnosprawne będą mogły godnie i pełnoprawnie uczestniczyć w życiu społecznym⁴⁷. Tym samym ważniejsze wydaje się tutaj czynne uczestnictwo w kulturze, niekoniecznie twórcze, które staje się częścią procesu rehabilitacji⁴⁸.

Zwarzywszy na fakt, że rehabilitacja składa się z ciągu specjalnie zaprogramowanych działań, na szczególną uwagę w kontekście podjętego tematu zasługuje jedna z nich, a mianowicie terapia zajęciowa (WTZ – warsztaty terapii zajęciowej). Jest ona, zgodnie z zaproponowanym przez S. Kowalika podejściem, jedną z metod rehabilitacji wykorzystywaną we wszystkich rodzajach niepełnosprawności i wszystkich technologiach rehabilitacyjnych, w tym w interesującej nas rehabilitacji społecznej.⁴⁹ Terapia zajęciowa, o której M. Kupisiewicz pisze, że jest jedną z form szeroko pojętej rehabilitacji leczniczej, społecznej, stosującej zajęcia typu manualnego, intelektualnego, artystycznego⁵⁰, często kojarzona jest z twórczością osób niepełnosprawnych. Choć niewątpliwie wśród uczestników tego rodzaju zajęć terapeutycznych prowadzonych najczęściej, choć nie tylko w warsztatach terapii zajęciowej, znajdują się osoby o uzdolnieniach ponadprzeciętnych, to jednak stosowane tam zajęcia manualne z twórczością zazwyczaj niewiele mają wspólnego. Dziewiarstwu, tkactwu, krawiectwu, garncarstwu i ceramice, metaloplastyce czy ogrodnictwu⁵¹ zbyt często przypisuje się walor twór-

⁴⁷ Por. M. Mularczyk, *Popularyzacja sztuki osób z niepełnosprawnością w programie społecznym „NIKIFORY”*, [w:] *Arteterapia drogą wyjścia...*, op. cit., s. 29.

⁴⁸ Por. H. Żuraw, *Na serio czy pół żartem, pół serio? Wątpliwości i dylematy wokół twórczości i sztuki osób niepełnosprawnych*, [w:] *Artyści niepełnosprawni...*, op. cit., s. 19–20.

⁴⁹ S. Kowalik, *Psychologiczne podstawy...*, op. cit., s. 817. Pod pojęciem technologicie rehabilitacyjne rozumie autor takie rodzaje oddziaływań jak: rehabilitację leczniczą, rehabilitację psychologiczną, pedagogiczną, zawodową, społeczną.

⁵⁰ M. Kupisiewicz, op. cit., s. 371.

⁵¹ Por. *Raport z badania warsztatów terapii zajęciowej*, oprac. J. Chorążuk, PFRON, Warszawa 2005; *Analiza działalności warsztatów terapii zajęciowej w 2008 roku*, PFRON, Warszawa 2009; T. Kott, *Zajęcia pozalekcyjne i terapia zajęciowa z osobami o obniżonej*

czości, zapominając o tym, że rękodzieło, samo w sobie również zawiera terapeutyczny, choć nie zawsze twórczy potencjał. Ponadto, w świetle najnowszych przepisów prawa, głównym zadaniem warsztatów terapii zajęciowej jest rehabilitacja zawodowa osób niepełnosprawnych i przygotowanie ich do wejścia na rynek pracy, otwarty, jak i chroniony nie zaś rozwój potencjału twórczego⁵². Nie zmienia to jednak faktu, że w warsztatach terapii zajęciowej zajęcia o charakterze rękodzielniczym i artystycznym nadal pozostają najpopularniejszą formą zajęć. Jest ona w równie zaawansowanym stopniu realizowana w środowiskowych domach samopomocy, o czym mówi się znacznie rzadziej, być może ze względu na jakość powstających tam prac. Zazwyczaj w środowiskowych domach samopomocy przebywają osoby o głębszym stopniu niepełnosprawności niż uczestnicy WTZ-ów, co przekłada się na niższą jakość wykonywanych prac. Te z kolei, prezentowane publicznie, zwłaszcza na wystawach konkursowych, mogą wywoływać u przeciętnego odbiorcy, nieobeznanego ze specyfiką niepełnosprawności i terapii zajęciowej wrażenie jakoby większość uczestników WTZ-ów posiadała zdolności twórcze⁵³. Nie umniejsza to roli konkursów skierowanych do osób z niepełnosprawnością, takich np. jak przywołane wyżej „Nikifory”. Należy jednak przypomnieć, że konkurs ten skierowany jest do uzdolnionych artystycznie osób niepełno-

sprawności umysłowej, APS, Warszawa 2005; L. Kozaczuk, *Terapia zajęciowa w domach pomocy społecznej*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1999; K. Milanowska, *Techniki terapii zajęciowej*, PZWL, Warszawa 1982.

⁵² Por. E. Nieduziak, *Między terapią zajęciową a arteterapią – aspekty terminologiczne, praktyczne i prawne stosowania wspomagających i alternatywnych metod terapeutycznych w pracy z dorosłymi osobami niepełnosprawnymi*, [w:] *Lokalna polityka społeczna wobec osób niepełnosprawnych i niedostosowanych społecznie – wybrane zagadnienia teoretyczne i rozwiązania praktyczne*, red. A. Gołębiowski, G.P. Maj, Wydawnictwo WSH, Radom 2015, s. 271–282; *Terapia zajęciowa, arteterapia, kulturoterapia w placówkach rehabilitacji osób niepełnosprawnych* [w:] *Środowiskowy Dom Samopomocy jako element systemu wsparcia dla osób chorujących psychicznie, z zaburzeniami psychicznymi, oraz z niepełnosprawnością intelektualną*, Fundacja La Zebra, Krzczin 2014, s. 16–21.

⁵³ Por. M. Karwowski, *Kreatywność, twórczość czy permanentna transgresja?*, [w:] *Kreatywność...*, op. cit., s. 10–11.

sprawnych, a celem jego jest ich rozwój oraz pokonywanie izolacji poprzez ukazywanie tej grupy osób jako twórczych zdolnych do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym⁵⁴. Zatem można przyjąć, że stosowanie zajęć artystycznych w ramach terapii zajęciowej stwarza warunki sprzyjające rozwojowi twórczości, która może ewoluować na poziom twórczości skrytalizowanej, czego potwierdzeniem są nagrody w konkursach. Rodzi się jednak pytanie o losy uczestników terapii zajęciowej, którzy sukcesów nie odnoszą? Niestety, jak zauważa E. Nęcka, choć wpływ ocen zewnętrznych na przebieg i wyniki aktywności twórczej nie jest jeszcze dostatecznie zbadany, to jednak dotychczasowe dane wskazują, że wpływ ten jest negatywny ponieważ niszczy motywację samoistną⁵⁵. Ponadto tworzenie w obecności osób, które łączy wspólnota losu, ma bardzo pozytywny wpływ na rozwój aktywności twórczej pod warunkiem wszakże braku oceny. Zatem nastawione na odniesienie sukcesu przedsięwzięcia w ramach terapii zajęciowej minimalizowane są brakiem świadomej rywalizacji, która sama w sobie działa destrukcyjnie na twórczość.⁵⁶ Nie można w tym miejscu nie wspomnieć o zjawiskach patologicznych i niestety nierzadkich w warsztatach terapii zajęciowej, polegających na wykonywaniu przez terapeutów dużej części prac swoich podopiecznych, „upiększania” ich w celu spełnienia kryteriów konkursowych albo ekonomicznych – gdy prace są sprzedawane, tak by znalazły jak największą liczbę nabywców. Warto więc, kupując pamiątkę, zastanowić się nad tym, jaki może być rzeczywisty udział osoby niepełnosprawnej w wykonanej pracy oraz na ile jest ona twórcza bądź odtwórcza? Terapia zajęciowa nie zawsze musi mieć charakter twórczy. Jej głównym celem jest bowiem podnoszenie jakości życia⁵⁷, a nie rozwój twórczości. Zadaniem terapii zajęciowej nie jest odkrywanie talentów, ani tworzenie dzieł artystycznych

⁵⁴ M. Mularczyk, op. cit., s. 31.

⁵⁵ E. Nęcka, op. cit., s. 161–163.

⁵⁶ Ibidem, s. 168–169.

⁵⁷ M. Kupisiewicz, op. cit., s. 371.

lecz człowiek, który tworzy, nie – indywidualny sukces, lecz proces powstawania dzieła, które nadaje społeczny wymiar twórczości artystów z niepełnosprawnością. Utalentowani twórcy nie są reprezentantami określonej szkoły czy kierunku, lecz głosem środowiska, w imieniu którego do tej pory wypowiadali się inni⁵⁸.

Często więc placówki realizujące terapię zajęciową stają się schronieniem dla niepełnosprawnych twórców, dając im możliwość spełniania swych zamierzeń w ramach systemu pomocy.

Podobnie jest w przypadku zajęć arteterapeutycznych wymianianych jako rodzaj terapii zajęciowej⁵⁹. Arteterapia jest jednak daleko bardziej posuniętym oddziaływaniem terapeutycznym, a nawet psychoterapeutycznym, w którym twórczość stanowi konieczny warunek skuteczności⁶⁰. Najczęściej przywoływaną jej funkcją jest możliwość komunikacji w sposób, jak i na tematy trudne do zwerbalizowania. Jednocześnie, choć twórczość jest warunkiem arteterapii, nie oznacza to, że powstałe w trakcie procesu terapeutycznego, który jest jednocześnie procesem twórczym prace prezentują poziom wyższy niż twórczość płynna. Często podkreśla się nawet, że efekt artystyczny ma znaczenie drugorzędne wobec samej terapii. Głównym celem arteterapii jest bowiem odkrywanie świata znaczeń ukrytych w znakach i symbolach użytych przez autora prac. Ten rodzaj działań rehabilitacyjnych wydaje się najbardziej sprzyjać rozwojowi twórczości, zapewnia bowiem komfort pracy dostosowanej do wymagań i możliwości osoby niepełnosprawnej, zarówno w sferze doboru środków wyrazu, jak też samej organizacji pracy – najczęściej indywidualnej ale też, jeśli jest taka

⁵⁸ M. Mularczyk, *Artyści z niepełnosprawnością w programie społecznym „NIKIFORY”*, [w:] *Artyści niepełnosprawni...*, op. cit., s. 29.

⁵⁹ M. Kupisiewicz, op. cit., s. 372.

⁶⁰ A. Kowal, *Definicja arteterapii*, [w:] *Arteterapia. Arteterapia w praktyce klinicznej* t. 2, red. A. Chmielnicka-Plaskota, B. Łoza, A. Mosiołek, I. Patejuk-Mazurek, Oddział Warszawski PTP, Towarzystwo „Amici di Tworki”, Warszawa 2014, s. 29-32; A. Chmielnicka-Plaskota, B. Łoza, W. Szulc, *Definicje arteterapii*, [w:] *Arteterapia. Arteterapia: od teorii do terapii. Podręcznik przedmiotu*, t. 1, red. B. Łoza, A. Chmielnicka-Plaskota, T. Rudowski, Wydawnictwo APS, Warszawa 2013, s. 15-18.

potrzeba, wola i chęć pracy zbiorowej⁶¹. Podporządkowanie arteterapii potrzebom uczestnika powoduje, że wpływy zewnętrzne takie, jak ocena społeczna powstałych prac, a tym bardziej udział w konkursach czy przeglądach, powinny być minimalizowane, a nawet eliminowane. Mogą przecież zakłócać sam proces terapeutyczny. Wiemy jednak, że w jego wyniku powstają nierzadko prace o wyjątkowych walorach artystycznych, nawet o cechach twórczości dojrzałej. Nie powinno to dziwić, skoro zarówno twórczość dojrzała, jak i sam proces arteterapeutyczny wymagają świadomości wykorzystywanych środków i podejmowanych tematów.

Ziarna talentu – pisze S. Baj – padają na miejsca zdawałoby się niemożliwe, w miejsca, gdzie wszystko już zamarło, zawiodło, a oto pojawia się sztuka, która uświetnia i uświęca, nadaj znaczenie, uwidacznia sens życia. Kiedy już wszystko zawiodło, ma się jeszcze sztukę i można się nią podzielić⁶².

Dlatego właśnie podkreśla się niezastąpioną funkcję arteterapii, jaką jest spotkanie z drugim człowiekiem. Arte(psycho)terapia jak żadna inna metoda pracy z osobami niepełnosprawnymi daje dostęp do ich indywidualnego świata wewnętrznego. Spotkanie to odbywa się na różnych płaszczyznach, z czego dwie wydają się szczególnie ważne: 1) to spotkanie między terapeutą a osobą niepełnosprawną (klientem); 2) to spotkanie między osobą niepełnosprawną (artystą) ukrytym za swoją pracą a odbiorcami. Pierwsza płaszczyzna daje dostęp do świata osoby niepełnosprawnej tylko terapeutie. W takiej relacji twórczość rozszerza się poza swój aspekt artystyczny, rozszerza się na całe życie, dodając odwagi do pokonywania trudności, kompleksów, barier. Staje się twórczością życia osoby niepełnosprawnej, istniejącego nie koniecznie w połączeniu z efektami artystycznymi arteterapii, tym bardziej jeśli nie są one

⁶¹ Zastosowanie wybranych metod arteterapii jest poniekąd uzależnione dziedziną sztuki, w ramach której realizowana jest terapia. Np. sztuki wizualne dają większe możliwości pracy indywidualnej aniżeli oddziaływania z wykorzystaniem sztuk performatywnych.

⁶² S. Baj, op. cit., s. 11.

publiczne eksponowane. Natomiast druga płaszczyzna wymaga odwagi otwarcia się na pokazanie szerszemu gronu. To spotkanie ma charakter metaforyczny, ale też oparty na empatii odbiorców i ich chęci wejścia w świat zaproponowany w oglądanym dziele. Jest to droga szczególnie wymagająca wobec społeczeństwa, jego otwartości na sztukę Innego. Trzeba jednak zauważyć, że tylko niewielka część prac arteterapeutycznych jest ukazywana na światło dzienne. Wiele z nich nie osiąga poziomu artystycznego wartego upublicznienia. Te prace, które jednak dane jest oglądać szerokiemu odbiorcy, stanowią coś na kształt forpocztę, reprezentującej nie tylko niepełnosprawnego twórcę ale całe środowisko osób z niepełnościami.

W tym kontekście znaczenie przedstawionych powyżej form pracy z osobami niepełnosprawnymi, które wykorzystują twórczość jako element swojej praktyki, sprowadza się przede wszystkim do inicjowania i rozwoju procesów twórczych na różnych jej poziomach. Zwraca na to uwagę J. Kirenko, postulując potrzebę organizowania zajęć artystycznych w szpitalach, ośrodkach rehabilitacyjnych, sanatoriach, placówkach szkolno-wychowawczych, domach pomocy społecznej. Wśród korzyści wymienia: sposobność do przeżywania zadowolenia z wykonywanej czynności, samodzielnego działania, osiągnięcia celu, otwartość na nowe doświadczenia oraz odwagę do okazywania swojej odrębności wobec innych, skoncentrowanie na zachowanych sprawnościach nie zaś na wartościach utraconych, a przede wszystkim odzyskanie szacunku i zaufania do siebie⁶³. Innym niedostrzeganym zadaniem takich działań jest także przygotowanie społeczeństwa do należytego, pełnego szacunku i zrozumienia odbioru prezentowanych prac. Ukazują one przecież część prawdy o człowieku, nie tylko niepełnosprawnym⁶⁴. Należy jednak pamiętać, że im niższy poziom twórczości osób niepełnosprawnych, tym większa wśród twórców wrażliwość na ocenę społeczną, która powinna być obiektywna i pozbawiona litości.

⁶³ J. Kirenko, op. cit., s. 136.

⁶⁴ I. Wojnar, *Sztuka jako podręcznik życia*, NK, Warszawa 1984.

W tym miejscu pozostaje jeszcze zwrócić uwagę na samoocenę niepełnosprawnych twórców realizujących swoje idee w domowej, a nawet społecznej izolacji. Nie zawsze korzystają oni z instytucjonalnej pomocy w ramach procesu rehabilitacji czy rewalidacji. A jednak, uprawiając działania artystyczne, poddają się swoistej autorehabilitacji. Jak bowiem zauważa S. Kowalik, działalność artystyczna realizowana jako metoda rehabilitacji, umniejsza skutki niepełnosprawności psychologicznej i społecznej⁶⁵. Wydaje się, że pierwszą grupą wrażliwych odbiorców twórczości osób niepełnosprawnych byli artyści profesjonalni oraz krytycy sztuki zafascynowani „art brut”. Dzięki nim twórczość, zwłaszcza sztuka wizualna osób niepełnosprawnych, zagościła w galeriach i muzeach, nadając tej formie ekspresji szczególny walor i uznając jej oblicze artystyczne. Poza powszechnie już znaną twórczością Epifaniusza Drowniaka czyli Nikifora Krynickiego, przykładami takich uznanych artystów mogą być: Kazimierz Cycoń, Maria Wnęk, Przemysław Kiebzak, Adam Dębiński, Justyna Matysiak, Katarzyna Gawłowa, Henryk Źarski, Mariam Grabowski, Władysław Grygny, Łukasz Haduch, Barbara Chęcka, Mariusz Sztuba, Genowefa Janowska, Wojciech Andrzejak, Włodzimierz Rosłon, Krzysztof Aniołek, Piotr Kołodziejczyk, Magdalena Zielazna. Ich prace można oglądać w poznańskiej Galerii Tak⁶⁶, plockiej galerii „Oto ja”⁶⁷, krakowskiej „Galerie d’ Art Naif”⁶⁸, lubelskiej Galerii Art Brut funkcjonującej przy Fundacji Lubelska Teatrotterapia⁶⁹. Mało tego, coraz częściej twórczość osób niepełnosprawnych zestawiana jest z pracami profesjonalnych artystów, jak to miało miejsce podczas wystawy „Światy Równoległe” w Muzeum Etnograficznym w Krakowie w 2012 r.⁷⁰ oraz w krakowskim MOCAK-u i zakopiańskim Muzeum Tatrzańskim – Galerii Władysława Hasióra w 2015 r. pod-

⁶⁵ S. Kowalik, op. cit., s. 817.

⁶⁶ <http://www.galeriatak.pion.pl/> [28.08.2015].

⁶⁷ http://oto-ja.wix.com/centrum#!__o-oto-ja [28.08.2015].

⁶⁸ <http://artnaive.sky.pl/> [28.08.2015].

⁶⁹ <http://www.teatrotterapia.lublin.pl/artbrut.html> [28.08.2015].

⁷⁰ B. Stano, *Sztuka bez historii?*, „Nowa Dekada Krakowska” 2012, nr 1-2.

czas wystawy „Nikifory”. Wskazuje to na nieostre kryteria wartościowania twórczości artystycznej. Dzięki takim inicjatywom aktywność artystyczna osób niepełnosprawnych staje się formą rehabilitacji zawodowej, a w konsekwencji także sposobem na życie, dzięki któremu mogą zyskać przynajmniej częściową niezależność⁷¹.

Jakkolwiek by jednak popatrzeć na działania artystyczne osób niepełnosprawnych, nawet jeśli przeważają w nich procesy odtwórcze niż twórcze, nawet jeśli aktywność ta nie jest prezentowana wraz z wytworami osób sprawnych albo niedeklarujących się jako niepełnosprawne, przyznać trzeba, że dzięki nim (działaniom artystycznym) osoby te mogą zaistnieć w sferze publicznej, w życiu społecznym. S. Baj przestrzegał jednak, by pomoc niesiona niepełnosprawnym artystom, zwłaszcza tym wybitnym, była mądra, troskliwa i uważna,

by nie szkodzić – szczególnie wybitnym talentom – schematyzmem podejścia. Każdy bowiem człowiek jest niepowtarzalnym, osobnym światem. Niepowtarzalnie istnieje, myśli, doświadcza i niepowtarzalnie wyraża się własnym językiem artystycznym. Niezwykle ważne jest, aby ocalić ten język i wspierać artystę niepełnosprawnego w jego rozwoju⁷².

Uznając indywidualność niepełnosprawnych twórców, można realizować idee integracji oraz inkluzji społecznej.

Dzięki takim działaniom wzrasta społeczna świadomość istnienia osób z niepełnosprawnością, a przede wszystkim świadomość bardzo różnorodnych warunków egzystencji tych osób: od dramatu godzenia się z niepełnosprawnością po życiowy sukces. Ale obecność ta staje się dla osób zajmujących się refleksją naukową szczególnym wyzwaniem, bowiem badanie jej wykracza poza sfery jednej dyscypliny naukowej. Ponadto uznanie wartości działań artystycznych

⁷¹ E. Nieduziak, *Aktywność twórcza niepełnosprawnych jako ich droga do dorosłości*, [w:] *Osoby niepełnosprawne w drodze ku dorosłości*, red. D. Wolska, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2014, s. 142–149.

⁷² S. Baj, op. cit., s. 13.

osób niepełnosprawnych powoduje często łatwe przypisywanie walorów twórczości dziełom i działaniom, które takich cech nie mają. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest m.in. duża liczba konkursov skierowanych do osób z niepełnosprawnością i stereotypowe przyjęcie, że każde działanie artystyczne jest twórcze.

Pogłębiaona analiza działań artystycznych osób niepełnosprawnych, funkcji tych działań, poziomu twórczości dokonywana w zespołach interdyscyplinarnych mogłaby przyczynić się do zmiany uproszczonego wizerunku niepełnosprawnego artysty, jak również ukazania, że twórczość nie ogranicza się do sfery artystycznej, a przejawia także w innych dziedzinach życia od czynności codziennych po twórczość naukową.

Bibliografia

- Analiza działalności warsztatów terapii zajęciowej w 2008 roku*, PFRON, Warszawa 2009.
- Arteterapia drogą wyjścia z izolacji osób niepełnosprawnych*, red. B. Sochal, Fundacja Wspólna Droga – United Way Polska, Warszawa 2008.
- Artyści niepełnosprawni w życiu społecznym i zawodowym*, red. B. Sochal, Fundacja Wspólna Droga – United Way Polska, Warszawa 2009.
- BAJ S., *Sztuka artystów niepełnosprawnych – źródło prawdy i tajemnica talentu*, [w:] *Arteterapia drogą wyjścia z izolacji osób niepełnosprawnych*, red. B. Sochal, Fundacja Wspólna Droga – United Way Polska, Warszawa 2008.
- CHMIELNICKA-PLASKOTA A., ŁOZA B., SZULC W., *Definicje arteterapii*, [w:] *Arteterapia. Arteterapia: od teorii do terapii. Podręcznik przedmiotu*, t. 1, red. B. Łoza, A. Chmielnicka-Plaskota, T. Rudowski, Wydawnictwo APS, Warszawa 2013.
- GUILFORD J., *Creativity: Yesterday, Today and Tomorrow*, *The Journal of Creative Behavior* 1967, vol. 1, issue 1.
- HUXLEY A., *Drzwi percepcji*, Wydawnictwo Przedświt, Warszawa 1991.
- KARWOWSKI M., *Kreatywność, twórczość czy permanentna transgresja?*, [w:] *Kreatywność osób z niepełnosprawnością intelektualną – czy umiemy myśleć inaczej?*, red. J. Głodkowska, A. Giryński, Wydawnictwo Akapit, Kraków 2009.
- KIRENKO J., *Oblicza niepełnosprawności*, Wydawnictwo akademickie WSS-P, Lublin 2006.
- KISIELEWSKI A., *Prymitywizm w sztuce awangardy pierwszej połowy XX*, [w:] *Mitologie i obrazy pierwotności*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011.

- KOTT T., *Zajęcia pozalekcyjne i terapia zajęciowa z osobami o obniżonej sprawności umysłowej*, APS, Warszawa 2005.
- KOWAL A., *Definicja arteterapii*, [w:] *Arteterapia. Arteterapia w praktyce klinicznej*, t. 2, red. A. Chmielnicka-Plaskota, B. Łoza, A. Mosiołek, I. Patejuk-Mazurek, Oddział Warszawski PTP, Towarzystwo „Amici di Tworki”, Warszawa 2014.
- KOWALIK S., *Psychologiczne podstawy niepełnosprawności i rehabilitacji*, [w:] *Psychologia*, t. 3, red. J. Strelau, GWP, Gdańsk 2002.
- KOZACZUK L., *Terapia zajęciowa w domach pomocy społecznej*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1999.
- Kreatywność osób z niepełnosprawnością intelektualną – czy umiemy myśleć inaczej?*, red. J. Głodkowska, A. Giryński, Wydawnictwo Akapit, Kraków 2009.
- KUPISEWICZ M., *Słownik pedagogiki specjalnej*, PWN, Warszawa 2014.
- Międzynarodową klasyfikacją funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia (IFC)*, Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), Genewa 2001, przekład w języku polskim, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia, Warszawa 2009.
- MILANOWSKA K., *Techniki terapii zajęciowej*, PZWL, Warszawa 1982.
- MULARCZYK M., *Popularyzacja sztuki osób z niepełnosprawnością w programie społecznym „NIKIFORY”*, [w:] *Arteterapia drogą wyjścia z izolacji osób niepełnosprawnych*, red. B. Sochal, Fundacja Wspólna Droga – United Way Polska, Warszawa.
- NEĆKA E., *Psychologia twórczości*, GWP, Gdańsk 2001.
- NIEDUZIAK E., *Terapia zajęciowa, arteterapia, kulturoterapia w placówkach rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, [w:] *Środowiskowy Dom Samopomocy jako element systemu wsparcia dla osób chorujących psychicznie, z zaburzeniami psychicznymi, oraz z niepełnosprawnością intelektualną*, Fundacja La Zebra, Krzczin 2014.
- NIEDUZIAK E., *Aktywność twórcza niepełnosprawnych jako ich droga do dorosłości*, [w:] *Osoby niepełnosprawne w drodze ku dorosłości* red. D. Wolska, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2014.
- NIEDUZIAK E., *Między terapią zajęciową a arteterapią – aspekty terminologiczne, praktyczne i prawne stosowania wspomagających i alternatywnych metod terapeutycznych w pracy z dorosłymi osobami niepełnosprawnymi*, [w:] *Lokalna polityka społeczna wobec osób niepełnosprawnych i niedostosowanych społecznie – wybrane zagadnienia teoretyczne i rozwiązania praktyczne*, red. A. Gołębiowski, G.P. Maj, Wydawnictwo WSH., Radom 2015.
- Obecność katalog wystawy*, UMK, MSZ, Gmina Miasta Toruń, Toruń 2015.
- PIWOCKI K., *Dziwny świat współczesnych prymitywów*, Wydawnictwo Artystyczna i Filmowe, Warszawa 1980.
- Po lewej stronie lustra*, red. M. Pałuba, Towarzystwo Przyjaciół Tworek „Amici di Tworki”, Warszawa 2015.
- POPEK S., *Człowiek jako jednostka twórcza*, UMCS, Lublin 2003.
- Raport z badania warsztatów terapii zajęciowej*, oprac. J. Chorążuk, PFRON, Warszawa 2005.

- SOŁOWIEJ J., *Psychologia twórczości*, UG, Gdańsk 1997.
- STANO B., *Sztuka bez historii?*, „Nowa Dekada Krakowska” 2012, nr 1–2.
- SZMIDT K. J., *Pedagogika twórczości*, GWP, Gdańsk 2007.
- Światy równoległe. *Sztuka narzędziem terapii i komunikacji*, red. G. Borowik, A. Kowal, Wydawnictwo UP, stow. Psychiatria i sztuka, Kraków 2013.
- TATARKIEWICZ W., *Dzieje sześciu pojęć*, PWN, Warszawa 1988.
- Tworkowska kolekcja*, red. M. Pałuba, Towarzystwo Przyjaciół Tworek „Amici di Tworki”, Warszawa 2008.
- TYLOR I.A., *An emerging view of creative action*, [w:] *Perspectives in Creativity*, red. Idem, J.W. Getzels, Aldine, Chicago 1975.
- TYSZKIEWICZ M., *Psychopatologia ekspresji: twórczość artystyczna chorych psychicznie*, PWN, Warszawa 1987.
- W kierunku autentyczności. Twórcza ekspresja i artyści z kręgu art brut*, Wydawnictwo UP, Kraków 2011.
- WOJNAR I., *Sztuka jako podręcznik życia*, NK, Warszawa 1984.
- Wstęp* [w:] *Kreatywność osób z niepełnosprawnością intelektualną – czy umiemy myśleć inaczej?*, red. J. Głodkowska, A. Giryński, Wydawnictwo Akapit, Kraków.
- ŻURAW H., *Na serio czy pół żartem, pół serio? Wątpliwości i dylematy wokół twórczości i sztuki osób niepełnosprawnych*, [w:] *Artyści niepełnosprawni w życiu społecznym i zawodowym*, red. B. Sochal, Fundacja Wspólna Droga – United Way Polska, Warszawa 2009.

Netografia:

- <http://artnaive.sky.pl/> [24.08.2015].
- <http://domuciech.com.pl/TWORKI/publikacje/> [24.08.2015]
- http://oto-ja.wix.com/centrum#!__o-oto-ja [24.08.2015].
- <http://psychiatriaisztuka.pl/> [24.08.2015]
- <http://www.galeriatak.pion.pl/> [24.08.2015].
- <http://www.teatroterapia.lublin.pl/artbrut.html> [24.08.2015].
- <http://www.unitedway.pl/konkurs-plastyczny-swiat-nikiforow-zapraszamy/> [24.08.2015].
- <http://www.unitedway.pl/konkurs-sztuka-bez-etykiet/> [24.08.2015].
- <http://www.zaczarowana.pl/> [24.08.2015].